

МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ

В українську суспільну думку першої третини ХХ століття Михайло Лозинський увійшов як відомий політичний діяч, науковець, публіцист і перекладач.

Лозинський народився 30 липня 1880 р. у с. Бабиніне Калуського повіту (нині с. Бабин-Зарічний Калуського району Івано-Франківської області). Після закінчення Академічної гімназії 1900 р. вступив на юридичний факультет Львівського університету. У 1901–1903 рр. М. Лозинський навчався на юридичному факультеті Віденського університету, згодом разом з дружиною жив у Цюріху (Швейцарія). Брак засобів для існування змусив подружжя повернутися до Львова, де М. Лозинський працював як журналіст, літератор, перекладач. Він став знаним публіцистом, зокрема довголітнім членом редакції щоденної газети “Діло” у Львові, співробітником часописів “Гасло” у Чернівцях, “Громадська думка”, “Рада” у Києві та ін.

Крах Австро-Угорщини восени 1918 р., проголошення ЗУНР, початок українсько-польської війни змусили М. Лозинського залишити становище стороннього спостерігача і поринути у вир подій. На початку листопада 1918 р. його було кооптовано до складу Української Національної Ради (УНРади), в якій він проводить активну державотворчу працю.

Поразкою молодої української держави і її армії завершилася битва за Львів, яка стала першою фазою українсько-польської війни. Причини поразки М. Лозинський пов’язував з тим, що “не було в нас справжніх революційних провідників”, щоб зрозуміти: “тепер місце політичної боротьби займає війна – війна на життя або смерть”. Невміло були використані також сили Українських січових стрільців, керівництво яких вступило у переговорний процес з поляками, втрачаючи при цьому ініціативу. Не було проведено загальної мобілізації і озброєння українського населення, бо не було чіткого плану ведення бойових дій. Втрата Львова означала втрату українцями політичної і військової ініціативи в ході війни.

Водночас це був час нового етапу становлення Галицької армії, формування її з'єднань по всій довжині польсько-українського фронту та активного ведення переговорів, учасниками яких стали діячі ЗУНР і УНР та представники Польщі й західних держав.

У лютому 1919 р. М. Лозинський як член української делегації брав участь у переговорах з місією Антанти на чолі з генералом Ю. Бартелемі, яка запропонувала воюючим сторонам перемир'я.

22 лютого 1919 р. ці переговори розпочалися у містечку Ходорові за участю голови уряду ЗУНР С. Голубовича, командувача УГА генерала М. Омеляновича-Павленка. До складу місії Антанти входили також англійський генерал А. Картон, американський професор Р. Лорд, італійський майор Стабіле та ін. Вони підписали перемир'я, яке набуло чинності 25 лютого 1919 р. Згодом переговори з представниками Антанти продовжувались у Львові. Генерал Ю. Бартелемі вніс пропозицію щодо демаркаційної лінії. Українські війська повинні були відійти на схід на лінію вздовж річки Буг, до поляків відходили Львівський, Перемишлянський, Бібрський повіти, а далі кордон проходив по річці Стрий, включаючи Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн. Як зазначав М. Лозинський, це було “одностороннім диктатом, який комісія на основі порозуміння з поляками рішила накинути українцям”. За дорученням Є. Петрушевича делегація ЗУНР відкинула претензії польської сторони на галицькі землі і визначила тільки лінію кордону вздовж Сяну. У зв'язку з розбіжністю позицій сторін переговори припинилися.

27 лютого 1919 р. до Ходорова прибув Головний отаман, голова Директорії УНР Симон Петлюра. Запрошений до Галичини представниками Антанти, він наполегливо пропонував Є. Петрушевичу і М. Омеляновичу-Павленку укласти мир з поляками на підставі визнання демаркаційної лінії Бартелемі, бо тільки цим, мовляв, можна досягнути визнання і прихильності Заходу. М. Лозинський так оцінював тодішню ситуацію: “Петлюра готовий був піти на поступки коштом Східної Галичини, щоб за них одержати мир з Польщею і визнання Антанти”. У стратегічних планах Головного отамана був намір примирити українців з

поляками, щоб спрямувати їхні зусилля проти більшовицьких сил, бо цього вимагало становище Директорії.

У середині лютого 1919 р. більшовики розгорнули широкий наступ проти Дієвої армії УНР і оволоділи Фастовом. Невдовзі київська група більшовиків зайняла Білу Церкву, Коростень та розвивала наступ на Житомир і Умань. У березні червоні зайняли Козятин, Бердичів, Вінницю. У тилу проти Петлюри виступали повстанські загони та армія Григор'єва. Територія УНР зменшувалася з кожним днем.

28 лютого 1919 р. генерал Ж. Бартелемі востаннє попередив представників ЗУНР О. Бурачинського, С. Витвицького і М. Лозинського: якщо галичани не приймуть умов миру, то незабаром пошкодують, бо матимуть справу з армією генерала Галлера. М. Лозинський згадував, що при всьому бажанні підтримувати добрі стосунки з Антантою, делегація ЗУНР не могла прийняти ганебних пропозицій.

Галицькі українці, чи це на рівні урядового представника на переговорах М. Лозинського, чи на рівні рядового стрільця УГА не могли погодитися з пропозицією місії Антанти. “Лучитися з поляками нам не можна, – писав 29 квітня 1919 р. у станіславській газеті “Свобода” працівник армійської преси Тарас Франко. – Вони жадають від нас лінії річки Буга, міст Бережан, Стрия і нафтових копалень коло Дрогобича, а на се українець не може ніяким способом згодитися”.

Настрої галицького струлецтва висловив отаман С. Шухевич “Коли б Начальна команда погодилася на пропоновану демаркаційну лінію, то вже тоді було б прийшло на фронті до повної катастрофи. Грозило те, що весь фронт кине кріси і піде домів... і тоді перший раз почали падати голоси, що треба прилучитися з Червоною армією, котра також воює з Польшею”. Командування УГА не могло не рахуватися з настроями українців у Галичині, а тому військові дії проти польської армії продовжувалися.

Спроба Антанти досягти миру за рахунок ЗУНР і повернути обидві воюючі армії на схід, проти більшовиків, провалилися. Однак нав'язане Парижем перемир'я воюючі сторони використали по-різному. Поляки значно зміцнили своє становище.

Удар, завданий 13 березня 1919 р. військами генерала Ф. Александровича із Судової Вишні на Городок, вздовж залізниці, виявився для українського командування несподіваним. 18 березня новий командувач польськими військами на галицькому фронті генерал В. Івашкевич переніс свою ставку з Перемишля у Судову Вишню. Того ж дня його війська перейшли в наступ.

19 березня 1919 р. В. Вільсон, Ж. Клемансо і Д. Ллойд-Джордж надіслали телеграму М. Омеляновичу-Павленку і Т. Розвадовському з вимогою припинити бойові дії і розпочати переговори, а через два дні прийняли рішення відправити армію Ю. Галлера у Польщу. Після березневої невдачі Галицька армія перейшла до пасивної оборони.

Уже перші дні переговорів між представниками ЗУНР М. Лозинським, генералом В. Генбачевим та польською делегацією на чолі з графом А. Скарбеком, які розпочалися 27 березня 1919 р. у Хирові, показали, як дорого обійшлася галичанам березнева поразка. Ворог повірив, що може перемогти Галицьку армію, тим більше, коли відчув підхід 80-тисячної армії Ю. Галлера.

Польська сторона знову висунула вимогу визнати демаркаційну лінію Бартелемі. Голова польської делегації заявив М. Лозинському, що якщо українці тепер не укладуть перемир'я, то через місяць будуть мати справу з армією Галлера, яка й викине їх із Галичини. М. Лозинський ж пропонував польським представникам припинити вогонь, а мирні переговори перенести у Париж, щоб вони проходили під егідою керівників великих європейських держав. Він все ж таки не залишав надії, що лідери Антанти змінять свою позицію до галицьких українців.

10 березня 1919 р. в Станіславові, на пропозицію Є. Петрушевича, М. Лозинського було призначено товаришем (заступником) державного секретаря закордонних справ ЗОУНР і доручено йому керівництво секретаріатом. 17 квітня 1919 р. він вирушив до Парижа для вирішення спірних питань як голова Надзвичайної делегації ЗОУНР. Разом з ним виїхали полковник Д. Вітовський та секретар В. Кульчицький.

25 травня 1919 р. делегацію ЗУНР прийняли В. Вільсон, Д. Ллойд-Джордж і Ж. Клемансо. М. Лозинський згадував, що вони насамперед намагалися з'ясувати позицію галичан: чи готова

ЗУНР до збройної боротьби проти більшовиків. Представники Галичини закликали Польщу припинити агресію, зазначали, що всупереч рішенню Антанти армія Ю. Галлера воює у Східній Галичині. Ж. Клемансо заявив, що цього не може бути, бо армія надіслана з умовою не брати участі в боях проти УГА.

Свого часу діаспорний український історик І. Борщак зазначав, що іншого ставлення від лідерів Антанти годі було чекати. Д. Ллойд-Джордж і Ж. Клемансо були прихильниками Польщі, а маршал Ф. Фош вважав усіх українців більшовиками. Тільки перед своєю смертю генерал Ж. Камбон визнав, що ставлення Антанти до Галичини було несправедливим.

До кінця травня 1919 р. йшли дискусії. Висувались пропозиції галицьким українцям утриматись на клаптику території між річками Збруч і Дністер до кращих часів, або ж – перейти до Румунії під опіку Антанти. Директорія, особливо, Симон Петлюра, закликали негайно ліквідувати польський фронт і повернути війська проти Червоної армії. І хоча галичани не знали, що уповноважений Директорії Б. Курдиновський підписав у Варшаві таємну угоду, за якою УНР визнала право Польщі на територію Східної Галичини, пропозиції Головного отамана не пройшли. Проти них особливо різко виступили військові, зокрема М. Тарнавський і В. Курманович.

В цих складних умовах серед військового керівництва галичан виношувались і плани щодо союзу з радянською Україною. Дослідники М. Литвин і К. Науменко наводять цитату з газети уряду ЗУНР в еміграції “Український прапор” (за 1 квітня 1928 р.): “Серед національного табору Галичини, навіть серед урядових сфер ЗУНР були такі елементи, котрі в ім’я ідеї національної єдності готові були піти на союз з більшовиками аби тільки відбити Галичину і західноукраїнські землі від Польщі і інших окупантів”.

Як оцінював ситуацію М. Лозинський? Він вважав, що уряд радянської України і командування Червоної армії готові були підписати угоду з Диктатором Є. Петрушевичем на цілком пристойних умовах. Вони зводилися до наступних вимог: 1) розірвати союз з С. Петлюрою; 2) відкликати від нього Січових Стрільців Євгена Коновальця; 3) створити спільну армію при збереженні автономії УГА; 4) невтручання у внутрішні справи

ЗУНР. Як згадував М. Лозинський, командувач Українським фронтом Антонов-Овсієнко заявляв делегатам Галицької армії: “Ви іншого виходу не маєте, тільки або піти з нами, або героїчно погибнути”.

Є. Петрушевич не наважився на такий крутий поворот. Ймовірно, до певної міри він відчував у цьому тиск митрополита А. Шептицького, який при звістці про спробу переговорів з радянським урядом передав Є. Петрушевичу: “Ніякого контакту, а тим більше єдиного фронту з більшовиками бути не може. Той, хто підтримує цей контакт і прагне утворення єдиного фронту з безбожними більшовиками, – зрадник народу і церкви”. Мабуть, митрополит керувався не тільки відповідним ставленням до радянської влади, а також не останню роль відіграли і родинні зв'язки: адже начальником штабу польської армії був його брат Станіслав. І ще, як стверджував М. Лозинський, головне полягало у тому, що вже занадто “міцна була гіпноза за Антантою”.

Представники держав Антанти у своїй постанові від 25 червня 1919 р. зазначали: “Щоб забезпечити особи і місцеве населення проти небезпек, які їм грозять від большевицьких банд, Найвисша рада союзних і прийнятих до союзу держав рішила уповажнити сили Польської Республіки вести свої операції аж по ріку Збруч”.

Що ж до М. Лозинського, то в його житті наступили певні зміни. Звільнений з посади делегата у Парижі згідно з листом Диктатора ЗУНР Є. Петрушевича від 12 грудня 1919 р., він став приватною особою. На початку 1920 р. М. Лозинський з родиною оселився у німецькому місті Гейдельберзі, періодично виїжджаючи до Берліна, Відня, Праги.

Після поразки національно-визвольних змагань М. Лозинський, подібно до інших представників української інтелігенції, що опинились на чужині, шукає своє місце в нових геополітичних реаліях повоєнної Європи з можливістю дальшого служіння українській справі. Таким місцем стали для нього Український Вільний Університет, де він шість років (1922–1927) працював професором міжнародного права. Разом зі С. Смаль-Стоцьким, О. Колессою, В. Старосольським, Д. Антоновичем і С. Дністрянським входив до першого сенату УВУ в Празі (1921–1922).

Дослідники творчої спадщини професора УВУ М. Лозинського передусім характеризували його як фахівця в галузі міжнародного права. У цей час з'явилися його праці: “Охорона національних меншостей в міжнародному праві” (1923), “Боротьба за національний характер територій в Версальському договорі” (1923), університетський підручник “Міжнародне право” (1922). Водночас у празький період М. Лозинський активно вивчає державне (конституційне) право України. Характерно, що початок його науково-педагогічної праці в УВУ тісно пов'язаний з дослідженням таких тем, як от: “Монархія і республіка”, “Зложені держави”, “Парламентська і радянська форми влади”. Згодом у Празі він опублікував “Вибрані питання з українського державного права”, “Історію будови української держави”.

У цей час з'являються його фундаментальні праці: “Галичина в рр. 1918–1920. Розвідки і матеріали” (1922), “З Новим роком 1924. Теперішній стан розбудови Української Держави” (1924), “Уваги про українську державність” (1927). До цієї групи наукових публікацій, що головним чином, стосувалися державного будівництва, творення державних структур ЗУНР (ЗО УНР), новітньої історії державного (конституційного) права України, можна віднести і невелику працю М. Лозинського “Галичина на мировій конференції в Парижі”. Ця робота викликала особливий інтерес у Галичині, і не лише тим, що її автор був безпосереднім учасником цих подій, а й тим, що публікація була присвячена найважливішій проблемі для українців, питанню польсько-українського військового конфлікту та ставленню держав Антанти до України та українського питання.

Водночас сам М. Лозинський зазначав, що у цих працях досить виразно прослідковується прагнення по “гарячих слідах” дати огляд політичної історії Галичини в часі творення української державності”, ґрунтовний аналіз політичних та правових підстав виникнення національної державності на території Галичини.

У перші еміграційні роки, в період роботи у Відні і Празі М. Лозинський намагався осмислити та описати політичні реалії, які складались у Галичині в часи будівництва ЗУНР. Найбільш синтетично ці матеріали були викладені у праці “Галичина в рр. 1918–1920”. У передмові до цієї книги М. Лозинський пи-

сав: “Оскільки я сам був учасником подій, має вона (книжка – *О.С.*) до певної міри мемуарний характер. Там знов, де треба було опиратися виключно на документи (акти Державної влади, преса і т. п.), я мусів обмежитися матеріалом, який міг зібрати в еміграційній обстановці. ... У зверненні “До українського громадянства”, яке я оголосив, усунувшись від урядової діяльності, я заповів, що докладний звіт з моєї урядової діяльності буде подано у моїх двох працях: 1) “Справа Східної Галичини на Міровій конференції” і 2) “При державній праці (Львів–Станіслав–Париж)”. Так що публікацію даної книги М. Лозинський розглядав як обов’язок перед українським громадянством. Публіцист і політик І. Кедрин зазначав, що М. Лозинський, як людина високоосвічена, колишній член Державного секретаріату ЗУНР, згодом член її делегації на Паризькій міжнародній конференції, був першорядним знавцем тодішніх історичних подій, а часом і деяких махінацій. М. Лозинський вперше подав короткий нарис польсько-української війни, зокрема деталі відступу зі Львова українських сил, а також Акт злуки ЗУНР і УНР, Чортківську офензиву, перехід УГА за Збруч 16–18 липня 1919 р., похід з’єднаних Армій на Київ, його здобуття і втрату столиці 30 серпня 1919 р. М. Лозинський як політик присвятив чимало місця аналізу відносин між Є. Петрушевичем і Директорією УНР під головуванням С. Петлюри, між керівництвом УНР і галицькими політиками, подав особливості внутрішніх українських розбіжностей та з’ясував причини катастрофи української державності.

М. Лозинський стверджував, що в українському політикумі тоді існували дві концепції національної перспективи: галичани вірили в гасло “через Київ до Львова”, а коли воно виявилось практично нездійсненим, то думали прихилити собі підтримку Антанти з її орієнтацією на білу Росію, оперуючи завжди антипольськими категоріями; знову ж наддніпрянці вважали за свого єдиного ворога Росію і тому дивились на УГА, як потрібного союзника у війні проти більшовиків, а коли не стало УГА – зорієнтувались на Польщу.

М. Лозинський не заперечував державно-правових претензій Галичини і не міг ставити під сумнів раціональність процесу, який вів Євген Петрушевич перед державами Антанти щодо

самостійності ЗУНРу. Він вказував на одну з причин непопулярності Є. Петрушевича і його співробітників в антиантівських колах та недовір'я до них, адже це були члени тієї недавньої Української парламентської репрезентації у Відні, завжди лояльної до Австрії Габсбургів. М. Лозинський до кінця вважав, що Найвища Рада Антанти позитивно вирішить справу Галичини, зберігаючи надії навіть після рішення Верховної Ради Паризької мирної конференції 25 червня 1919 р. про уповноваження Польщі окупувати Галичину по річку Збруч.

М. Лозинський видав книгу “Галичина в рр. 1918–1920” у 1922 р., тобто напередодні рішення Ради послів держав Антанти 14 березня 1923 р., за яким Галичина переходила до Польщі, з наданням їй автономії. У постанові зазначалося: “...Зваживши, що згідно з арт. 91 мирового договору в Сен-Жермені, Австрія зріклася у користь союзних і заприятельованих держав усіх прав і титулів щодо територій, які раніше належали до Австро-Угорської монархії і які лежать поза новими кордонами Австрії, як це окреслено в артикулі 27 ч загального договору і яких дотепер ще нікому не признано, і маючи на увазі, що Польща визнала у відношенні до східної частини Галичини, що етнографічні умовини конче вимагають її автономного устрою, конференція амбасадорів рішила визнати, як кордони Польщі з Росією, лінію означену й застовплену за згодою цих держав і на їх відповідальність – 23 листопада 1922 року”.

Як стверджував І. Кедрин, найбільша помилка М. Лозинського у підході до проблеми Галичини полягала в тому, що він не зробив логічних висновків з відомої йому байдужості членів Найвищої Ради: Галичина не мала і ніколи не може мати реальної можливості існувати як самостійна держава між Польщею і Росією. Тому віра М. Лозинського у державність Галичини суперечить його власному твердженню: “Доля пограниччя все гірка – воно переходить з рук до рук, відповідно до того, хто сильний...”. Історичний досвід довів, що українська Галичина може належати тільки або до Росії, або до України, до “сильної України”, кажучи словами М. Лозинського, бо “слаба Україна” може бути “примушена заплатити Галичиною, як ціною за мир з Польщею...”.

При написанні роботи “Галичина в рр. 1918–1920” політику бракувало оригінальних джерел та літератури. Він сам признався,

що для з'ясування галицько-наддніпрянських відносин у 1918–1919 рр., користувався головно книжкою Осипа Назарука “Рік на Великій Україні”, що з'явилася 1920 р. у Відні. Відповідно, що і мемуари О. Назарука, як і у “Відродження нації” В. Винниченка, де значним був чинник суб'єктивізму, наклали відбиток на праці М. Лозинського.

На жаль, явне переоцінення подій в радянській Україні, що було цілком можливим з висоти емігрантського життя, з урахуванням політики НЕПу та українізації, призвело до переїзду вченого наприкінці 1920-х рр. до Харкова – тодішньої столиці УСРР і стало фатальним у подальшій долі М. Лозинського. Перебуваючи в полоні радянофільства, М. Лозинський повірив у те, що “більшовики змінилися”, що на Україні настав час, коли можна співпрацювати з владою і працювати для української науки і культури. Разом з групою галицьких інтелігентів, що перебували в еміграції у Чехословаччині, він виїхав у 1927 р. в Україну, залишивши кафедру міжнародного права Українського Вільного Університету у Празі, якою керував з 1921 р.

15 вересня 1927 р. М. Лозинський перетнув кордон СРСР, зупинився на деякий час у Києві, а згодом виїхав до Харкова, де й оселився. З 1 жовтня 1927 р. М. Лозинський викладав у Харківському інституті народного господарства. 21 лютого 1928 р. ректорат ХІНГУ “маючи на меті посилення в Інституті викладання з укр. мови”, письмово звернувся до Головпрофосвіти НКО УСРР з проханням “затвердити штатним професором ХІНГ тов. Лозинського”.

9 березня Кваліфікаційна комісія Держнаукметодкому НКО звернулася до професора Українського інституту марксизму-ленінізму М.Ф. Яворського з проханням визначити політичне обличчя та “ідеологічний бік праць” Лозинського. У відповіді тогочасного лідера вітчизняних істориків-марксистів від 10 березня 1928 р. повідомлялося: “Проф. Лозинський М.М. відомий з дореволюційних часів – анархіст сказати б, до останніх років, зокрема за часів революції в Галичині займав позицію немарксистську. Це особливо виявляється в його праці “Українська революція – Галичина 1918–1920 рр.”, що вийшла 1922 р. Але з марксизмом проф. Лозинський завжди був знайомий, хоч не поділяв

його, працюючи в націоналістичних організаціях як публіцист. Цей одпечаток і носять його розвідки, писані до 1924 р.

Після 1924 р. проф. Лозинський займає став платформу діалектичного матеріалізму, що вже наглядно видно з його останньої праці “Уваги української державности” з 1927 р. Хоча й в ній автор ще не цілком одійшов од своїх старих поглядів, хоча цілком залишив те, що в його було з анархічної платформи.

Я гадаю, що проф. М. Лозинського цілком безпечно можна використати на роботі й посаді професора державного права. Проф. Лозинський, між іншим, вже працює в Інституті марксизму в Комісії вивчення революційної боротьби на Західній Україні”.

Лише після такої рекомендації розпорядженням по Управлінню профосвіти НКО від 13 березня М. Лозинського затвердили з 1 січня 1928 р. штатним професором 1 групи ХІНГУ зі спеціальності “Міжнародне право”. Перші три роботи у Харкові, за словами київського дослідника О. Рубльова, були для М. Лозинського важкими з огляду на потребу призвичаїтися до місцевих умов, довести свою наукову й педагогічну кваліфікацію, налагодити стосунки з колегами, розібратись у хитросплетіннях ідеологічної атмосфери.

У березні 1931 р. у зв’язку з арештами у справі “Українського національного центру” львівське “Діло” сповістило читачів: “Польські джерела повідомляють будьто би ДПУ впало на слід великої української націоналістичної організації, яка приготувляла змову для відірвання України від СРСР [...]. Змову викрили. Арештували багато старшин-українців і емігрантів із Східної Галичини. [...] Арештували теж члена ВУАН, проф., д-ра Михайла Лозинського зі Львова. [...] Більшість арештованих заслали на Соловецькі острови”. Проте ця інформація не відповідала дійсності – М. Лозинський перебував тоді на волі і написав на прохання харківського часопису “Західна Україна спростування до львівського тижневика комуністичного напрямку “Сила”.

Арешт М. Лозинського відбувся через два роки – 21 березня 1933 р. за обвинуваченням у приналежності до “Української військової організації”. 13 квітня він написав заяву до Колегії ДПУ, в якій висловив бажання “порвати з усім тим моїм протирадянським минулим, яке привело до мого арештування, розказати абсолютно

все, що знаю про цю організацію, її діяльність та її членів [...]. Прохаю також пощадити мою сім'ю і дати моїм дітям змогу бути корисним робітниками радладу”.

23 вересня 1933 р. судовою трійкою при Колегії ДПУ УСРР М. Лозинський був засуджений до десяти років виправно-трудоих таборів і 10 грудня 1933 р. етапований на Соловки. Перебуваючи в ув'язненні, науковець неодноразово звертався до владних структур СРСР з проханням про реабілітацію та звільнення. Наприклад, 10 серпня 1934 р. він адресував таке клопотання наркомун внутрішніх справ СРСР Г. Ягоді, 20 лютого 1936 – безпосередньо Й. Сталіну. 24 березня та 8 травня 1937 р. аналогічні звернення були направлені наркомун внутрішніх справ М. Єжову.

9 жовтня 1937 р. Особлива трійка Управління НКВД ССРСР по Ленінградській області (протокол № 83) розглянула серед інших й справу № 103010 – 37 р. Оперативної частини Соловецької в'язниці ГУГБ НКВД ССРСР на 134 особи – “українських буржуазних націоналістів, засуджених на різні терміни за контрреволюційну націоналістичну, шпигунську й терористичну діяльність в Україні, які, залишаючись на попередніх контрреволюційних позиціях, продовжуючи контрреволюційну шпигунську, терористичну діяльність, створили контрреволюційну організацію “Всеукраїнський націоналістичний блок”. У цьому списку був М. Лозинський. Всіх розстріляли 3 листопада 1937 р.

Питання про реабілітацію М. Лозинського порушив 24 серпня 1956 р. директор Інституту суспільних наук АН УРСР, академік І.П. Крип'якевич. Ухвалою Військового трибуналу КВО від 24 вересня 1957 р. постанови Трійки при Колегії ДПУ УСРР від 23 вересня 1933 р. та Трійки УНКВС СРСР по Ленінградській області від 9 жовтня 1937 р. були скасовані і справа щодо М. Лозинського припинена за відсутністю складу злочину.

Література: Крезуб А. Нарис історії польсько-української війни 1918–1919. – Львів, 1923; Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1846–1914. – Львів, 1926; Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часів світової війни 1914–1918. – Львів, 1928; Левицький К. Великий зрив. – Львів, 1931; Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. – Львів, 1931; Цегельський Л. Як воно по правді було // Америка – Філадельфія, 1936–1937;

Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія галицького стрілецтва. – Львів, 1991; Стецюк П. Повернення Михайла Лозинського (до питання про місце і роль української правової думки на чужині в процесі побудови суверенної національної Української Держави) // Науковий збірник УВУ. Мюнхен; Львів, 1993. – С. 72–79; Рубльов О. Шляхами на Соловки: радянське десятиріччя Михайла Лозинського // Укр. істор. журн. – 1997. – № 4. – С. 103–135; Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних та політичних процесах (1914–1959). – Київ, 2004.

Олексій Сухий